

О. С. Головачова,

аспірант, Київський національний торговельно-економічний університет

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ ПРОДУКЦІЄЮ АПК

Виявлено та проаналізовано основні тенденції в сфері зовнішньої торгівлі продукцією АПК у світі та в Україні після приєднання до СОТ.

Discovered and analyzed the trends in foreign trade in agricultural products in the world and in Ukraine after joining to the WTO.

*Ключові слова: зовнішня торгівля, АПК, світове сільське господарство, СОТ, міжнародна торгівля.
Key words: foreign trade, agricultural production, world agriculture, WTO.*

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ

Динамічне зростання обсягів світової торгівлі, включаючи торгівлю агропромисловою продукцією, кризові явища в світовій економіці, посилення взаємозалежності агропромислового та паливно-енергетичного комплексів та стрімкі інтеграційні процеси стали основною причиною підвищення ролі регулювання зовнішньої торгівлі для забезпечення стійкого економічного розвитку світової економіки в цілому та окремих національних господарств. Враховуючи факт, що Україна має досить активну позицію у світовій торгівлі аграрною продукцією, входить до 13 країн-лідерів виробництва молока та молочної продукції у світі, є шостою по експорту пшениці та першою по експорту ячменю, насіння соняшнику та соняшникової олії, дана тема є надзвичайно актуальною.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Наукові аспекти розвитку АПК та зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією досліджені в роботах таких вітчизняних та зарубіжних вчених: С.М. Кваши, А.М. Кандиби, І.В. Кобути, О.Ф. Луки, О.М. Могильного, Т.О. Осташко, В.О. Точиліна. Проте тема потребує подальшого дослідження.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою даної статті є дослідження та виявлення тенденції у зовнішній торгівлі агропромисловою продукцією України, адже загальні світові тенденції показують, що вже тривалий час спостерігається неухильне зниження частки сільськогосподарських та продовольчих товарів у загальному світовому товарообігу за одночасного абсолютного зростання експорту та імпорту цих товарних груп.

ОСНОВНА ЧАСТИНА

Вже за період з 1970 по 2010 рік відбулося зниження частки сільськогосподарських товарів у структурі світової торгівлі з 16,6 до 7,5%, а продовольчих товарів — з 13,1 до 5,1%. Така тенденція пояснюється передусім більш інтенсивним зростанням торгівлі товарами інших груп.

Протягом тривалого часу головним мотивом зовнішньої торгівлі аграрною продукцією був міжнародний поділ праці на основі природнокліматичних факторів. Однак у сучасних умовах все більш важливими стають такі чинники, як зростання імпорتنних потреб у деяких країнах, що розвиваються внаслідок тривалого відста-

вання внутрішнього виробництва від поточних потреб населення, стійке зростання споживчого попиту у розвинутих країнах внаслідок значної диверсифікації асортименту продуктів харчування, зростання внутрішнього фірмових поставок сировини та напівфабрикатів внаслідок діяльності ТНК.

У цілому у канали зовнішньої торгівлі надходить біля 25% продукції світового АПК. У світовому масштабі показники експортної квоти вище по таким масовим товарам, як зернові, тропічні культури, цукор, м'ясо, риба; дещо нижче — по овочах, фруктах, молоку.

Останнім часом найбільш динамічно розвивається експорт фруктів, овочів, риби, морепродуктів. Загальною тенденцією кількісних та якісних змін товарної структури світової торгівлі продовольчою продукцією є поглиблення процесів диверсифікації на рівні продуктів високого ступеня переробки та напоїв при збереженні існуючих пропорцій у торгівлі базовими продуктами.

Розвинуті країни домінують в експорті та імпорті продовольства. На початку ХХІ століття на їх частку припадало 72% світового експорту та 69% імпорту продовольчих товарів. При цьому основний обсяг торгівлі зосереджений між розвинутими країнами, що звичайно викликає необхідність регулювання зовнішньої торгівлі такими товарами також з позиції забезпечення сталого розвитку в усіх країнах світу [1].

На сучасному етапі розвитку світової економіки міжнародним інституційним регулятором зовнішньої торгівлі продукцією АПК є Світова організація торгівлі, що почала офіційно функціонувати з 1 січня 1995 року і була продовженням ГАТТ, що діяла з 1948 року. У рамках СОТ окрема увага приділяється регулюванню зовнішньої торгівлі аграрною продукцією. Правила міжнародної сільськогосподарської торгівлі зафіксовано в Угоді щодо сільського господарства, що була підписана у грудні 1993 року як складова Заключного акту за результатами уругвайського раунду багатосторонніх торговельних переговорів. Угода почала виконуватися з 1 січня 1995 року.

Угода визначає такі основні напрями лібералізації аграрних ринків:

- забезпечення доступу на національні ринки імпоротної агропромислової продукції;
- зниження рівня державної підтримки, яка викривлює умови ринкової конкуренції;
- поступове зниження та повне скасування субсидування експорту сільськогосподарської продукції;

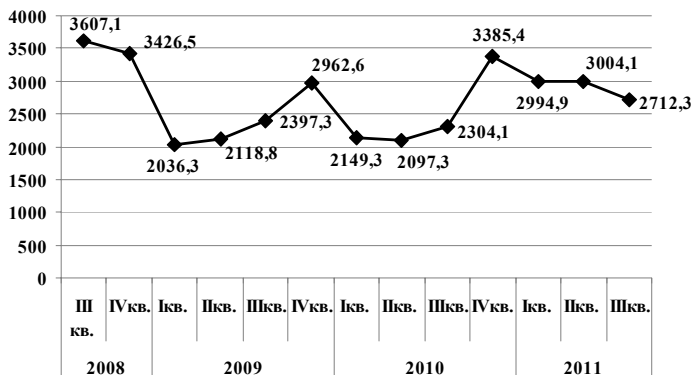

Рис. 1. Динаміка експорту сільськогосподарської продукції після приєднання України до СОТ, млн дол. США

— регулювання санітарних, фітосанітарних, ветеринарних умов торгівлі.

На даний момент завершується перший етап освоєння державами-членами режимів сільськогосподарської торгівлі, для якого було передбачено провести тарифікацію нетарифних бар'єрів, знизити імпортерне мито у розвинутих країнах на 36% протягом 6 років та на 24% протягом десяти років у країнах, що розвиваються, скоротити розміри внутрішньої підтримки виробників та експортні субсидії.

Зовнішня торгівля України у період 2008—2011 рр. розвивалася під впливом двох визначальних подій: членства у СОТ, набутого у 2008 р., та світової фінансово-економічної кризи 2007—2011 рр. Членство в СОТ надало національним експортерам низку переваг, пов'язаних зі скасуванням квотування експорту української металопродукції, зменшенням антидемпінгових обмежень тощо. Разом з тим, зміцнення позицій України на зовнішніх ринках не змогло відвернути обвальне скорочення обсягів експорту України. Кризове зменшення зовнішньоторговельного обороту в Україні досягло пікових значень у четвертому кварталі 2008 року, коли воно склало 33% порівняно з попереднім кварталом, тоді як загалом у світі аналогічний показник становив 20%. Така ситуація значною мірою була спричинена зниженням попиту на традиційні експортні товари України (металопродукцію, хімічну та сільськогосподарську продукцію). Водночас — внаслідок девальвації національної валюти та падіння купівельної спроможності населення — суттєвого скорочення також зазнав імпортер.

Кризові явища у світовій економіці відчутно позначились на товарній структурі зовнішньої торгівлі, довівши недосконалість сформованої в Україні низько диверсифікованої моделі експортно-імпортерних операцій, що робить економічну систему критично залежною від кон'юнктурних коливань на світових ринках продукції. Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2008—2010 рр. різко змінювалася під впливом глобальних тенденцій, при цьому найбільш відчутні зміни були характерні для провідних товарних статей як в експортній, так і у імпортерній діяльності.

У 2010 році товарний експорт України склав 52,2 млрд дол. США, що на 29,2% більше порівняно з попереднім роком. У розрізі ключових товарних груп найбільший внесок у зростання експорту забезпечено продукцією чорної металургії, обсяги закордонного постачання якої зросли на 42,7% переважно за рахунок зростання рівня цін. Варто також відзначити зростання обсягів експорту продукції машинобудування на 33,3%, що обумовлено в першу чергу збільшенням постачання залізничних локомотивів у 3,1 раз, тоді як експорт сільськогосподарської продукції збільшився лише на 4,4%.

Криза сприяла поглибленню рівня залежності економіки України від зовнішніх факторів, про що свідчить

зростання питомої ваги позитивного сальдо товарної торгівлі за традиційними сировинними статтями експорту (недорогоцінні метали та вироби з них, продукти рослинного походження, жири та олії тваринного або рослинного походження, деревина і вироби з деревини) та збільшення питомої ваги від'ємного сальдо мінеральних продуктів, хімічної продукції, полімерних матеріалів, виробів з текстилю.

Ціни на сільськогосподарську сировину та матеріали, які протягом 2003—2007 років відзначались незначними темпами приросту на рівні 0,5%, — 8,8%, протягом 2010 року підвищились на 33,2%. Порівняно з 2003 роком їх сукупний приріст склав 31,1%. На початку 2011 року, за підрахунками експертів МВФ, індекс цін на продукцію сільськогосподарства досяг нової рекордної позначки, підвищившись приблизно на 41% порівняно з 2010 роком. Ціни підвищилися найбільшою мірою на зерно (на 82%), хоча на деякі зернові, зокрема рис, ціни все ще залишаються нижчими за рівень 2008 року. Тим часом, ціни на інші групи продуктів харчування, що мають більш високу еластичність за доходом (зокрема насіння олійних, м'ясо, цукор і морепродукти), вже перевищили їхні колишні високі рівні. Таке зростання цін на продовольчі товари пов'язане з суттєвими шоками пропозиції, спричиненими несприятливими погодними умовами 2010 року. Їх наслідками стало зменшення врожаїв пшениці (Росія, Україна), рису, каучуку, бавовни і овочів місцевого виробництва (Південна і Південно-Східна Азія), кукурудзи (США) та цукру (Індія). Хоча пропозиція не виправдала очікувань, попит на основні харчові культури залишається високим, багато в чому внаслідок економічного зростання країн з ринками, що формуються. Під час останньої світової рецесії темпи зростання попиту були незвично високими — приблизно 2,5%. Попит залишався стійким переважно за рахунок різкого пошквалювання виробництва біопалива [2]. Це зумовило таку динаміку зовнішньої торгівлі України товарами АПК у 2011 році (табл. 1).

Зміна цін ускладнювалась торговельними обмеженнями, зокрема, заборонаю на експорт зерна в Росії і квотами на експорт зерна в Україні у 2010 році. Всі ці фактори обумовили ускладнення умов на ринках сільськогосподарської продукції, що затримало процес відновлення виснажених продовольчих запасів. Значний вплив на зовнішньоторговельні позиції країни мало запровадження у жовтні 2010 року квот на експорт деяких видів сільськогосподарської продукції. Український уряд також запровадив нові правила оформлення експортних контрактів на деякі види сільськогосподарської і продовольчої продукції, які міжнародними експертами було інтерпретовано як запровадження дискримінаційних торговельних обмежень.

Крім того, у рамках зобов'язань, взятих Україною при вступі до СОТ, у 2011 році діяло кількісне обмеження на ввезення цукру-сирцю тростинного у розмірі 267,8 тис. тонн. За даними аналітичної довідки про захист внутрішнього ринку та забезпечення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника Національної тристоронньої соціально-економічної ради, після вступу України до СОТ у 2008 році середньоарифметична ставка ввізного мита по всьому Митному тарифу зменшилась з 5,09 до 4,96%. Рівень середньоарифметичної ставки ввізного мита на продовольчі товари знизився із 13,79 до 9,16%, зокрема, на такі групи товарів:

- м'ясо та харчові нутрощі — з 21,5 до 12,3%;
- молоко та молочні продукти — з 24,9 до 10,01%;
- продукція борошномельно-круп'яної промисловості — з 23,4 до 10,3%;
- готові харчові продукти з м'яса, риби або ракоподібних — з 17,3 до 8,9%.

Значною мірою оцінки того, який вплив мали перші роки перебування України в СОТ, можна зробити на основі порівняння очікувань, що передували вступу, та реальних показників зовнішньоторговельної діяльності,

досягнутих у період з 2008 по 2011 роки.

Уже протягом першого року перебування в СОТ Україна майже вдвічі збільшила експорт сільськогосподарської продукції. Фінансово-економічна криза продемонструвала, що в період стрімкого зниження активності майже на всіх ринках, а отже відсутності попиту на продукцію, зменшення обсягів експорту сільськогосподарства порівняно зі зменшенням в інших галузях було незначним. Саме протягом 2009 року частка сільськогосподарських товарів у загальному експорті країни зросла на 6,2 в. п. порівняно з попереднім роком. Відбулось зростання частки сільськогосподарської продукції у загальному експорті країни. Якщо в період 2005—2007 років ця частка не перевищувала 9 %, то в період 2008—2010 років вона не опускалася нижче 12 %. Попри значне зростання обсягів торгівлі сільськогосподарською продукцією після приєднання до СОТ (якщо в період 2005—2007 років середній річний експорт сільськогосподарських товарів становив 3050 млн дол. США, то за період 2008—2010 рр. цей показник дорівнював 7689 млн дол. США), не відбулося значної географічної диверсифікації експорту.

Основними імпортерами сільськогосподарської продукції з України залишилися країни Близького Сходу. Ринки більшості розвинених країн, насамперед країн ЄС, залишився закритим для України. Значною мірою це пов'язано з доволі значними нетарифними бар'єрами, насамперед санітарними та фітосанітарними нормами. Крім того, розвинені країни мають потужну систему підтримки власних виробників сільськогосподарської продукції через значний обсяг субсидій. Країни ОЕСР загалом на субсидії витрачають приблизно 300 млрд дол. на рік. Саме субсидії та нетарифні бар'єри не дозволили Україні у повному обсязі скористатися відкритістю ринків, отриманою через членство у СОТ.

Перешкодою для експорту в ЄС залишається наявність квотування там виробництва молока, цукру, крохмалю та ізоглюкози, що потенційно підтримує високі внутрішні ціни, послаблює внутрішній попит та знижує можливості експорту цих продуктів. Проте останні переговори засвідчили про погодження ЄС надати Україні значні квоти на безлімітне ввезення до країн ЄС аграрної продукції при їх зростанні в найближчі 5 років дії зони вільної торгівлі (по зерну первинна квота у 1,6 млн тонн у 2013 р. може збільшитися до 2 млн тонн; подібні зрушення заплановано і по іншим товарним лініях).

Важливе значення для України на сьогодні має питання доступу на ринки сільськогосподарської продукції. Проте питання торгівлі сільськогосподарською продукцією значною мірою знаходяться поза межами правил СОТ. Ідеї лібералізації торгівлі сільськогосподарською продукцією, зокрема виражені в прагненні ліквідації субсидій та інших заходів внутрішньої підтримки сільського господарства, обумовили організацію у 1986 році країнами-експортерами сільськогосподарської продукції Кернської групи СОТ, метою якої стало об'єднання зусиль для досягнення поступок з боку країн Європейського співтовариства і США. Група різко критикувала Спільну аграрну політику (САП) ЄС і стимулювання експорту в США, водночас діяльність групи не досягла вагомих результатів. Членство у СОТ створює Україні певні інституційні можливості для вирішення цих проблем, зокрема через активну участь у переговорах по порядку денному Дохрану СОТ.

Таблиця 1. Динаміка зовнішньої торгівлі України продукцією АПК у 2011 році [4]

Назва товарів	Експорт			Імпорт		
	тис. дол. США	у % до 2010 р.	у % до загального обсягу	тис. дол. США	у % до 2010 р.	у % до загального обсягу
Усього	68409848,6	133,1	100,0	82606901,5	136,0	100,0
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	936606,1	121,4	1,4	1035290,4	83,4	1,3
II. Продукти рослинного походження	5532076,6	139,1	8,1	1815941,5	116,1	2,2
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	3396407,0	129,8	5,0	468667,1	103,8	0,6
IV. Готові харчові продукти	2939036,7	114,3	4,3	3026540,5	120,8	3,7

Водночас у період перебування України в СОТ відбулося стрімке зростання імпорту деяких видів аграрної продукції та продукції харчової промисловості, зокрема зростання складало 61,2 % і 19,8 % відповідно. Найбільш суттєво зріс імпорт цукру. Якщо в 2007 році, за даними Державної служби статистики, імпорт цукру з цукрової тростини або з цукрових буряків складав 7 млн дол. США, то за підсумками 2010 року імпорт цієї товарної позиції склав 183 млн дол. США, тобто зріс у 26 разів. Проте зазначимо, що таке зростання імпорту цукру лише частково можна пояснити членством України в СОТ, адже 31,6 % від загального імпорту припадає на країни, що не є членами СОТ. Так, імпорт цукру з Білорусі, з якою Україна має відносини вільної торгівлі, у 2010 році склав майже 58 млн дол. США. Отже, проблема полягає не стільки в лібералізації режиму торгівлі цукром, скільки в нездатності вітчизняної цукрової промисловості задовольнити внутрішній попит за конкурентоспроможною ціною [3].

ВИСНОВКИ

Розвиток експортно-імпортних операцій в аграрному секторі України демонструє значні розбіжності в обсягах торгівлі різних груп товарів. Так, в країні ЄС експорт ґрунтується на рослинницькій сировині та продуктах її переробки, а у країні США вектор руху товарів формується із продукції тваринництва. Прогнози щодо масованого увезення продовольчих товарів внаслідок лібералізації митного режиму імпорту як результат членства України у СОТ, як у перший, так і у другий рік членства України не виправдались.

У подальшому необхідно здійснювати пошук нових конкурентних переваг для забезпечення міжнародної конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, тому що існуючі витоки цінової конкурентоспроможності (низькі витрати праці через низьку вартість робочої сили, низькі ціни на землю) швидко втрачають свою важливість та є короткостроковими. Враховуючи ситуацію, що склалась, Україна може зберегти свої конкурентні переваги в таких групах продукції: пшениця, кукурудза, ячмінь, насіння соняшнику, олія соняшникова, кондитерські вироби.

Література:

1. Семів С.Р., Ясніцька У.М. Вплив вступу України до Світової організації торгівлі на ринок агропромислової продукції // Науковий вісник НАТУ України. — Вип. 21.10. — С. 280—283.
2. Три роки членства у СОТ: тенденції зовнішньої торгівлі України у посткризовий період. — К.: НІСД, 2011. — 72 с.
3. Перспективи розвитку мирового сільського господарства до 2050 года: возможности, угрозы, приоритеты. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://agroobzor.ru/article/a-371.html>
4. Товарна структура зовнішньої торгівлі 2011 р. — 12 міс. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ukrexport.gov.ua/ukr/vnshno_t_balans//6079.html

Стаття надійшла до редакції 26.09.2012 р.